
NEMZETPOLITIKA

Egeresi Zoltán

Török anyaország és a török kényszerkisebbségek kapcsolata a 20–21. században

Bevezetés

Az anyaország és a kisebbségi közösségek közötti kapcsolat kutatása hazai viszonylatban tetemes irodalmat tudhat magáénak, azonban ebben meglehetősen korlátozott szerepet kapnak a mintegy 1,2–2 millió főt számláló török kisebbségek. Jelen tanulmány ezt a hiányt kívánja enyhíteni, az Oszmán Birodalom volt területein élő, kisebbségi státuszba került török népcsoportok és Törökország kapcsolatának, az irányukban megfogalmazott kormányzati politikának, azaz a török nemzetpolitika legfontosabb jellemzőinek, jelenlegi tendenciáinak bemutatásával. A tanulmányban a felhasznált szakirodalom mellett a szerző Balkánon és Törökországban folytatott kutatásai, helyszíni interjúi során szerzett adatai is szerepelnek.

A tanulmány a kisebbségi csoportok azonosítása és demográfiai helyzetének bemutatása után áttekinti ennek a támogatásnak, illetve a kormányzati politikák változásának dinamikáját az elmúlt száz évre vonatkozóan. Hangsúlyozni kell, hogy bár a török külpolitika alapvetően a status quo fenntartására törekedett/törekszik, sikeresen módosította az ország határait, s csatolt vissza területeket.

Az írás nagy hangsúlyt kíván adni az 1990 utáni folyamatoknak, a lassan intézményesülő török támogatáspolitikai fejlődésének. Az elmúlt bő két évtized mind Délkelet-Európában, mind a Közel-Keleten számos esetben a diktatúra felbomlását hozta, amely jellemzően kedvezően be-

folyásolta a kisebbségi csoportok helyzetét, illetve lehetővé tette Ankarának, hogy közvetlen kapcsolatot alakítson ki velük, s aktív támogatási politikát valósítson meg. Ebben a részben a tanulmány elemzi a kiépült intézményrendszert, illetve Törökország támogatását a pártalapítás, a gazdasági és kulturális modernizáció terén.

A török kisebbségek: nem homogén csoport

Mielőtt részletesen tárgyalnánk az egykori Oszmán Birodalom területén maradt kisebbségi török népcsoportok helyzetét, először egy definíciós kérdést kell tisztázni, egész pontosan azt, hogy kiket értünk ezen közösségek alatt. A törökországi felfogás szerint a többi török nép is „török” (*Türk*), s az általuk beszélt nyelv valójában egy nyelvjárás (*lehçe*). Ezt a vélekedést nem feltétlenül osztják például a közép-ázsiaiak (kazahok, kirgizek, üzbégek stb.), azonban ez kevésbé hat a török percepciókra. Ebből következik az, hogy amikor az ujugurok elnyomása jelenik meg a napirenden,¹ akkor ugyanúgy törökországi tüntetésekre lehet számítani, a török testvérek védelmében, mint például a bulgáriai törökök ellen folytatott 1985-ös asszimilációs kampány idején, hiszen mindkét csoport „török”.

Ennek ellenére jelen tanulmány nem kíván az összes török népcsoport irányába folytatott politika feltárásával foglalkozni, hanem pusztán azokra a csoportokra koncentrál, amelyek az Oszmán Birodalom területvesztésével/felbomlásával kerültek idegen fennhatóság alá (1878-as orosz-oszmán háborúval kezdődően), s amelyek jellemzően a Törökországgal szomszédos területeken élve Ankara aktív támogatásában részesülnek.

Amikor a tanulmányban kisebbségi sorba kerülő török népcsoportokról beszélünk, hangsúlyoznunk kell, hogy egy rendkívül heterogén csoportról van szó. A csoport tagjainak jelentős része – elsősorban azok,

¹ Az ujugur-török kapcsolatokról lásd bővebben: Shichor, Yitzhak: *Ethno-Diplomacy: The uighur Hitch in Sino-Turkish Relations*. (Policy Studies 53.), East-West Center: Honolulu, 2009. letöltés helye: <http://www.eastwestcenter.org/fileadmin/stored/pdfs/ps053.pdf>, letöltés ideje: 2014.01.20.

akik a Balkánon maradtak – a Törökországban is beszélt törökországi-törököt használják, azonban a Közel-Keleten maradó csoportok jellemzően nem a törököt beszélik, hanem ahhoz hasonló nyelvváltozatokat.² Ezeket a népcsoportokat türkméneknek hívják, azonban a hétköznapi törökországi szóhasználat rendszerint az *Irak Türkləri* (iraki törökök) vagy a *Suriye Türkləri* (szíriai törökök) kifejezést használja. Ezen túlmenően pedig, mint látni fogjuk, az állam anyaországként viselkedik ezen közösségek irányában.

Az Oszmán Birodalom idején a vezető réteghez tartozó csoportok kisebbségi sorba kerülése a birodalom térszűkítésével vette kezdetét. Ez hosszú időn keresztül elsősorban a Balkán térségét jellemezte. Az 1877–78-as orosz-török háború, illetve a berlini kongresszus, Thesszália (1881) és Kelet-Rumélia (1885) elvesztése, majd pedig a Balkán-háborúk (1912–13) lényegében felszámolták a török uralmat Délkelet-Európában. Az I. világháború és az azt lezáró sèvres-i béke az Oszmán Birodalom széthullását okozta, s ez hatalmas közel-keleti területek feladásával járt. A területvesztés ellenében kibontakozó, Musztafa Kemál Atatürk által vezetett függetlenségi háború (1919–1922) a török hadsereg győzelmét hozta, és ezáltal sikerült a lausanne-i békében (1923) kedvezően módosítani a határokat, azonban ennek ellenére jelentős török csoportok maradtak a határokon kívül – ezúttal már a Közel-Keleten is.

Az impériumváltás a törökség esetében jellemzően háborúk eredményeként, sok esetben a korábban privilegizált helyzetben lévők elüldözésével, gazdasági-politikai bázisuk eliminálásával zajlott. Ezen veszteségekről eltérő becslések láttak napvilágot, de vélhetően több százezer ember hagyta el a lakhelyét ezekben az évtizedekben, akik aztán Anatóliában telepedtek le.³

A 20. század folyamán Törökország mint befogadó állam szinte végig „nyitva tartotta” a határait a török népek előtt, melynek köszönhe-

² Ilyen csoportok élnek Anatóliában is, így például karapapakok, azeriek vagy a Macedónia keleti részén is megtalálható yörükök. Ezen csoportok viszont a törökországi népszámlálásokban nem jelennek meg – lévén nem kérdezznek rá sem az anyanyelvre, sem az identitásra –, s a török társadalom jellemzően néprajzi csoportként tekint ezekre.

³ Erről lásd bővebben: McCarthy, Justin: *Death and Exile, the Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 181-1922*. Darwin Press: Princeton, 1995.

tően több százezren vándoroltak be Délkelet-Európából és a Közel-Keletről. A kivándorlás sokszor az egyetlen kiút volt a kisebbségbe kerülő csoportok számára. Ezek a tényezők hozzájárultak ahhoz, hogy a török lakosság aránya a sokszor jelentős népességrobbanás ellenére a legtöbb országban csökkent, és sok államban elszórványosodott. Az 1. táblázaton látható a törökség létszáma, s aránya a többségi társadalmon belül.⁴

1. táblázat. A török kisebbségek létszáma és aránya a többségi társadalmon belül⁵

Ország	Lakosság száma (millió fő)	Kisebbségek létszáma (millió fő)	Arány (%)	A török kisebbség létszáma (millió fő)	Arány (%)
Bulgária	7,36	1,07	15,2	0,588–0,7	8,8–9,5
Irak (Kurdisztánnal együtt)	32	8	25	0,6 – 1,2*	2–4
Iraki Kurdistan	5,1–5,3	n. a.	n.a.	0,3*	6
Szíria	22	2,2	10	0,05–0,1*	0,1
Macedónia*	2,02	0,725	35,8	0,078	3,9
Görögország	10,81	0,12	1	0,06*	0,5
Románia	19,04–20,12	0,002173	11,4	0,028	0,1
Koszovó (Észak-Koszovó nélkül)	1,74	0,123	7,1	0,019	1,1
Libanon	4,2	0,3	7	0,01*	0,3

* 2002-es census.

Köszönhetően az adatok hiányának, sok esetben csak becslések (*) állnak rendelkezésre, amelyek jellegükből fakadóan széles spektrumot

⁴ Fontos jelezni, hogy a legtöbb adat csak becslés. Ennek okai sokrétűek lehetnek: az adott országról nem található megfelelő adat, vagy a rendelkezésre állók is kérdésesek (lásd pl. Románia lakossága vagy a 2011-es bolgár népszámlálás eredménye, amelyen kb. 600 ezer ember nem nyilatkozott az etnikai identitásáról), vagy pedig háborús tényezők nehezítik a pontos szám meghatározását (Szíria), esetleg politikai tényezők miatt nem hajtanak végre már évtizedek óta népszámlálást (Libanon, Irak, Macedónia).

⁵ *becslések.

fednek le. A legnagyobb gondot a jelenleg Közel-Keleten élők számának meghatározása jelenti: a háborús (Szíria) vagy kvázi polgárháborús helyzet (Irak) a kisebbségek nagyarányú kivándorlását okozták/okozták. Továbbá a pontos adatközlést meggátolja, hogy sokszor évtizedek óta nem végeztek népszámlálást. Így nem lehet pontosan megmondani, hogy az Irakban zajló nagyfokú népességnövekedés, – ahol a kisebbségi csoportok nagyarányú kivándorlása mellett⁶ a becslések szerint a 2003-as 26 millióról 2013-ra 32 millióra nőtt az ország lakossága –, hogyan érinti az ott élő török (türkmén) csoportokat.

Fegyveres konfliktusok a török kisebbségek védelmében

Az I. világháború és a függetlenségi háború lezárása után Ankara (diskurzusában mindenképp) a status quo fenntartására törekedett, amelyet a szomszédok jelentette biztonságpolitikai fenyegetés indokolt. A török kisebbségek támogatásának, illetve bármilyen revízióknak nagyon szűkre szabott lehetőségei voltak mind a két világháború közötti, mind a hidegháborús időszakban. Ankara azonban nem mondott le a török kisebbségekről, sőt, ha módja kínálkozott rá (a nemzetközi szerződésekkel összhangban), akár fegyveresen avatkozott be a közösségek védelmében. Erre mind a II. világháborút megelőző időszakban (Szíria), mind utána (Ciprus) látunk példát.

Szíria esetében Ankara a területvesztés után napirenden tartotta a török kisebbség által lakott alexandrette-i szandzsák visszacsatolásának kérdését, melyet sikeresen meg is valósított a második világháború előtti hatalmi játszmák felhasználásával. Ennek jogalapját a függetlenségi háború idején, 1921-ben aláírt francia-török ankarai szerződés, illetve a mandátum-rendszer szolgáltatta. A szerződés 7-es cikkében⁷ a felek megállapodtak abban, hogy az alexandrette-i szandzsák területén a fran-

⁶ Lalani, Mumtaz: Still Targeted: Continued Persecution of Iraq's Minorities. Minority Rights Group International: 2010.

⁷ Ankara szerződés szövege, letöltés helye: http://www.hri.org/docs/FT1921/Franco-Turkish_Pact_1921.pdf letöltés ideje: 2014.01.10.

ciák speciális közigazgatást vezetnek be, a törökség számára biztosítják a kulturális fejlődésükhöz szükséges eszközöket, illetve a török nyelv hivatalos státuszt kap.⁸ A franciák a következő években az etnikai-felekezeti határvonalaknak megfelelően különböző államokra osztották a szír területeket. Így hozták létre a keresztény többségű Libanont vagy az alaviták által lakott Latakiát. A törökök által is lakott Alexandretta szintén önálló állam lett, igaz, csak 1925-ig, amikor Szíriához csatolták.

Ankara számára a beavatkozás lehetősége 1936-ban jött el, amikor a franciák és a szírek aláírták a mandátum végét jelentő megállapodást (a francia parlament azonban ezt nem ratifikálta, s továbbra is mandátumterület maradt az ország). Erre és az Alexandretta területén zajló törökellenes provokációra hivatkozással Atatürk bejelentette igényét a független Hatay tartomány létrehozására.⁹ A terület mintegy 210 ezer lakosának mintegy 39 százaléka volt török, míg a különböző felekezeti arab csoportok összesen a népesség 46 százalékát tették ki, tehát ők voltak többségben (a fennmaradó részt örmények, kurdok és keresztények adták).¹⁰

1937 végén a Népszövetség úgy döntött, hogy a terület autonómiát kap (ugyanakkor Szíria része marad), s saját törvényhozást hozhat létre, előzetes választói regisztráció után tartott választások alapján. Ezt azonban 1938-ban a török katonaság beavatkozása felülírta, amelynek keretében arabokat üldöztek el a területről, illetve komoly kampányt fejtettek ki a területen élő kisebbségek török identitásának erősítése mellett. Ennek eredményeképp választások nélkül, a regisztrációra alapozott leosztás szerint a 40 fős törvényhozásban 22 török képviselő kapott helyett.¹¹ Atatürk pedig Tayfur Sökmen alakjában a tartomány élére vezetőt nevezett ki, aki aztán levezényelte 1938. szeptember 2-án a törvényhozás ülését, ahol proklamálták a szandzsákból Hatay állam megalakulását kö-

⁸ A francia rezsimet, amely az 1920-as évek elejére fennhatósága alá vonta Szíriát, a Népszövetség 1923-ban hivatalosan felruházta a mandátum gyakorlásának jogával.

⁹ Karakoç, Ercan: Atatürk'ün Hatay Davası. Bilig, 2009. 50. 97-118.

¹⁰ Demir, Yaşar: Hatay'da Siyasi Çekişmeler ve Türkiye'nin Politikası (1936-1938). History Studies. 2012. 47-72.

¹¹ Demir, Yaşar: Hatay'da Siyasi Çekişmeler... 2012, i.m.

zös francia-török katonai ellenőrzés mellett. Az új állam a török nyelvet tette a hivatalos nyelvvé, zászlót fogadott el, illetve 1939-ben bevezette a török lírát. 1939. június 29-én pedig az állam parlamentje kimondta a terület csatlakozását Törökországhoz, amelyet pár nap múlva a Nagy Török Nemzetgyűlés is jóváhagyott.

Hatay tartomány török területté válásában tehát kulcsszerepet játszott a nemzetközi környezet átalakulása, amely Franciaországot kooperációra és engedékenységre, Törökországot viszont revizionizmusra sarkallta. A szandzsák elcsatolását Szíria nem fogadta el, s a következő évtizedekben (egészen a 2000-es években bekövetkező közeledésig) a két ország közötti ellenségeskedés alapját képezte.

A hidegháború évtizedei alatt, noha a török kisebbség által lakott országok jellemzően az ellenséges táborba kerültek, azonban Ankara a nemzetközi szerződéseket kihasználva fellépett az érdekükben, de különösen a ciprusi török kisebbség védelmében. A ciprusi kérdés az 1878-as berlini konferenciára vezethető vissza, amely az Oszmán fennhatóság alatt álló szigetet az Egyesült Királyságnak juttatta. A görög többségű területen az összlakosság mintegy ötödét képező törökök nem jelentettek komolyabb veszélyt a brit uralomra. A görögök önállósági, illetve Görögországgal történő egyesülést követelő törekvései viszont megerősödtek a két világháború között. Az ötvenes években megalakuló titkos szervezetek egyre komolyabb gondokat okoztak a briteknek, akik gyengeségük miatt 1955-ben egy nemzetközi konferencián bevonták Görögországot és Törökországot a sziget kérdésének rendezésébe. Athén és Ankara nem tudott megegyezni a sziget sorsáról (a görög és török ciprióták között ekkor már sor került fegyveres összeütközésre), ezért a kérdést – rövid időre – befagyasztották.¹²

1958-ban Zürichben újra tárgyalóasztalhoz ült a három ország képviselője, ahol három okmányt fogadtak el. Az első egy alkotmánytervezet volt, amely a bikommunális berendezkedésen nyugodott. A má-

¹² Törökország bevonása a ciprusi rendezésbe a hazai indulatok felkorbácsolásával jártak. 1955-ben Atatürk Theszalonikiben lévő szülőházának megbecstelenítése miatt pogrom indult az isztambuli görögök ellen. Ezután, illetve a következő években a kisebbségre helyezett nyomás miatt tízezerével hagyták el az országot, így a kisebbség létszáma minimálisra csökkent.

sodik dokumentum Ciprus függetlenségének szavatolását tartalmazta, méghozzá a három ország együttes hozzájárulásával. A garanciaszerződés továbbá kimondta, hogy a három országnak joga van az államberendezkedés megváltoztatása esetén arra, hogy beavatkozzon az eredeti állapotok visszaállításának érdekében. Végezetül, az utolsó szerződés felhatalmazta Görögországot és Törökországot, hogy (ezer fő alatti), csapatokat állomásoztasson az országban a Ciprus függetlensége elleni akciók megelőzése érdekében.

Ez a megoldás sem a ciprusi törököknek, sem a törököknek nem volt megfelelő, ráadásul az államberendezkedés bárminemű megváltoztatása – a török kisebbség kárára – Törökország azonnali beavatkozására adott lehetőséget. Így például amikor 1963-ban Makariosz érsek, az ország elnöke egy 13 pontból álló javaslatot nyújtott át Veli Küçüknek, a török kisebbség vezetőjének, az rögtön visszautasította azt, Ankara pedig rosszallását demonstrálандó mozgósította a flottát, míg a szigeten lakó törökök elkezdtek megerősíteni az általuk lakott településeket és negyedeket.

A válság végül az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé került, amely nemzetközi békefenntartó haderő felállításáról fogadott el döntést. Törökország azonban nem volt elégedett az eredménnyel, 1964 júniusában mozgósította újra a flottát, melyre Görögország is hasonlóan válaszolt. A NATO két tagállama közötti fegyveres konfliktus kirobbanását megakadályozandó Lyndon Jonshon amerikai elnök erélyesen utasította rendre a török vezetést, amellyel sikerült elejét vennie a konfliktusnak.

1967-ben a görög és török közösség között újabb fegyveres összecsapások robbantak ki, amelyek Törökország részéről a sziget bombázásához vezettek, a konfliktus elfajulásának a Biztonsági Tanács fellépése vetett véget. Ezután a törökök „ideiglenes közigazgatást” hoztak létre. Az 1963-as, illetve 1967-es konfliktusok hatására megindult a törökök védettebb helyekre áramlása, „koncentrációja.” A többség és kisebbség közötti ellentétek kiéleződése pedig egyre inkább a sziget megosztását támogatók táborának növekedését hozta a török közösségen belül.

Az újabb fordulat azonban Görögországból érkezett. A hatalmon lévő görög katonai junta támogatásával 1974. július 25-én sikeres katonai puccsot hajtottak végre az enosis hívei, s kimondták az ország egye-

sülését Görögországgal. Ezt Ankara nem hagyta válasz nélkül, Bület Ecevit miniszterelnök Londonba utazott, illetve pár nap múlva egy ultimátumot fogalmazott meg, mely Ciprus függetlenségének garantálását követelte. Athén ezt visszautasította.¹³

A török hadsereg július 20-án kezdte meg támadását a sziget ellen.¹⁴ Az események Görögországban a tábornoki rezsim bukásához vezettek, ami július 22-én fegyverszünet aláírásával végződött. Az Egyesült Királyság, Görögország és Törökország képviselői összeültek a helyzet rendezésére, de a török támadások végül augusztus derekán véget értek. Ezalatt a sziget 37 százalékát foglalták el a török csapatok, amelyet később, az 1975-ben aláírt bécsi egyezmény de facto szentesített. Az egyezmény rendelkezett a sziget déli területein lévő törökség északra, a görögök délre vándorlásáról. Ankara a korábbi szerződésekre hivatkozva jogosnak véli az intervenciót, s szerinte a török csapatok jelenlétét nemzetközi szerződés garantálja.¹⁵ A török jelenlét megerősítésére Ankara Anatóliából telepített be családokat, melyek számáról nincsenek pontos adatok, de becslések szerint 59–117 ezer telepes érkezhetett az észak-ciprusi területekre az utóbbi évtizedek során.¹⁶

Törökország támogatásával a ciprusi török vezető, Rauf Denктаş kikiáltotta az Észak-Ciprusi Török Köztársaságot 1983-ban. Ankara nyomban elismerte az államot – egyelőre egyedüliként a nemzetközi közösség berkein belül. A status quo fenntartására és az észak ciprusi „állam” támogatására Törökország különböző eszközöket alkalmazott, illetve alkalmaz ma is. Egyrészt a területen állomásoztat mintegy 30–40 ezer katonát, ami de facto garantálja a kialakított határok (ún. Atila-vonal) szilárdságát, s elejét veszi bármilyen, a déli rész felől érkező katonai intervenciónak.

¹³ Oberling, Pierre: *The road to Bellapais*. New York. 1982. p. 163.

¹⁴ Oberling, 1982. *The road to... i.m.*

¹⁵ Olgun, Ergün. *Chypre: mythes, réalités objectives et avancées possibles. Outre-Terre* 2005. 10. 445-458.

¹⁶ Akçali, Emel *The 'Other' Cypriots and Their Cyprus Questions. The Cyprus Review.* 2007. 19 (2). 57-82.

Továbbá Ankara pénzügyileg is jelentős támogatásban részesítette az államot, több kedvezményes hitelt nyújtott. Az ország a török lírát használja hivatalos fizetőeszközeként (a jegybank elnöke csak törökországi állampolgár lehet). A helyi gazdaság megerősítésére törökországi egyetemek létesíttek kampuszokat a területen, melyeket javarészt törökországi diákokkal töltöttek fel – ennek az egyetemista rétegnek a kiszolgálása ösztönzően hatott a helyi gazdaságra.¹⁷

A sziget megosztottsága azonban nem került le a napirendről. A probléma feloldására a legkomolyabb próbálkozást a felek 2004-ben az Annan-tervről szóló népszavazással tették, amit viszont a görög ciprióták leszavaztak. Bár az utóbbi években is folytak tárgyalások, eddig átütő eredményt nem sikerült elérnie a két közösség vezetőjének.

Hazatelepítés és korlátozott támogatás: 1923–1989

1923 után Ankara a határon kívül rekedt török csoportok helyzetét kétoldalú szerződésekkel kívánta rendezni. A két világháború között születő államközi egyezmények többek között szabályozták a kisebbségek státuszát is, illetve sor került lakosságcserekre is. Ezek közül a legmeghatározóbb az 1922-es török-görög lakosságcsere volt, ami közel kétfélmillió ember áttelepítéséhez vezetett.¹⁸ Ez nemcsak az asszimilálhatatlannak tekintett csoportok kiköltöztetését jelentette, hanem Ankara számára – különösen a balkáni államok esetében – olcsó munkaerőforrást is eredményezett a hatalmas háborús veszteségek után.

A muszlimok törökországi visszatelepítését rendező szerződést írtak alá Bulgáriával (1925) és Romániával (1936) is (az akkori Románia – ma Moldova – területén élő, a török nyelvet beszélő, de ortodox gagauzokra nem vonatkozott az egyezmény). Jugoszláviával is folytak tárgyalások, ahol a belgrádi vezetés elsősorban az albánok áttelepítésével

¹⁷ Akçali, Emel: Getting Real on Fluctuating National Identities: Insights from Northern Cyprus. *Antipode*, 2011. 43 (5). 1725–1747.

¹⁸ A szerződés alól két csoport képezett kivételt: a Nyugat-Trákiában élő muszlimok (pomákok és törökök), illetve az isztambuli görögység.

kívánta megoldani a koszovói kérdést.¹⁹ Az 1938-as tervek realizálását végül a II. világháború meghiúsította, azonban az ötvenes években egy újat írtak alá, amelynek keretében több tízezer török hagyta el az országot. Ugyanígy 1950–51 között mintegy 150 ezer török hagyta el Bulgáriát, illetve az 1970-es években családegyesítési program révén újabb tízezrek költöztek Törökországba.²⁰

Bár a török (és muszlim) csoportok áttelepedését a török állam nem akadályozta, sőt, többször elősegítette, a két világháború közötti években sikerült a török kisebbségnek átvennie ankarai támogatással a Törökországban zajló modernizációs reformokat, így például áttértek a latin betűs írásmódra a korábban használt arab betűs írásról

Az 1960-as évektől változás következett be a török vezetés hozzáállásában. Az országban zajló demográfiai folyamatok (ti. népesség-robbanás) felszámolták a korábbi munkaerőhiányt, sőt, hamarosan a munkaerő kihelyezését tették szükségessé. Ebben a helyzetben Ankarának kevésbé volt szüksége bevándorlók ezreinek befogadására, ugyan az 1950-es években még találunk példákat áttelepedési egyezményekre Jugoszlávia és Bulgária esetében.

A migráció maradt a kisebbségi kérdés kezelésének legfontosabb eszköze a hidegháború évtizedeiben is. Ezt diktálta az a körülmény, hogy Törökország a nyugati blokkba került, míg a balkáni török kisebbségek nagyobb része a Szovjetunió szövetségese lett, így bárminemű beavatkozás komoly háborús konfliktust szült volna, amelyet a Szovjetunióval határos ország mindenképpen el akart volna kerülni. Azonban ez nem jelentette azt, hogy Ankara ne próbált volna nemzetközi fórumokon a nyomásgyakorlás eszközével élni.

Bulgáriában a kommunista vezetés biztonságpolitikai kockázatot látott a lakosság mintegy 10 százalékát kitevő török kisebbségben, illetve az 1980-as években úgy döntött, hogy legitimációját a naciona-

¹⁹ Duman, Önder: Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskan Çalışmaları (1923–1938) *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 2009. 43 (1). 473–490.

²⁰ A bulgáriai kivándorlásról és a törökség helyzetéről lásd bővebben: Kader, Özlem: *Bulgariyanın Türklerinin Tarihiyle Süreç İçerisinde Dönüşümü*, AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığa Etkileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2008. 1/2. 341–371.

lizmus felszításával erősíti meg. A két tényező együttesen játszott közre az 1985-ben induló névváltoztatási kampányban, melynek keretében 1984/85 fordulóján a török (muszlim) neveket bolgárosították. Azokon a helyeken (jellemzően a Rodope elzárt falvaiban), ahol a törökök megtagadták személyigazolványaik átadását, szabályos összecsapások zajlottak a bolgár karhatalmi erők és a lakosok között. A több településen is halálos áldozatot követelő összecsapások a törökség passzív ellenállását váltották ki: 1985–86 folyamán több tucat földalatti szervezet alakult, melyeket azonban a titkosszolgálat két év alatt felszámolt.²¹

A török állam nemzetközi fórumokon tiltakozott a bolgár asszimilációs politikák ellen – vajmi kevés sikerrel. Végül itt is a migráció maradt az egyetlen eszköz. 1989-ben az asszimilációs politikák elleni török tiltakozás újjáéledése, sztrájkok, újabb fegyveres összecsapások miatt Todor Zsivkov végül úgy döntött, hogy megnyitja a határokat. Turgut Özal, az akkori török kormányfő jelezte, hogy országa hajlandó befogadni a törököket. Ennek hatására 1989 nyarán, pár hónap alatt mintegy 320–350 ezer ember menekült Törökországba (a nyár végén Ankara végül a humanitárius katasztrófa megelőzése érdekében lezárta a határokat). A menekültek között pár ezer fő lehetett azok száma, akiket a bolgárok hatóságok kényszerítettek országuk elhagyására.²²

A török kisebbségek és Törökország kapcsolata 1990 után

Az 1990-es évek jelentős változást hoztak a legtöbb török kisebbségi közösség életében. A diktatórikus rendszerek Délkelet-Európában és Irakban összeomlottak, amely a demokratikus átmenet formájában lehetőséget adott a kisebbségi jogok kiharcolására, illetve saját érdekvédelmi szervezeteik létrehozására.

²¹ Zafer, Zeynep: *Bulgaristan Türklerinin 1984–1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi. Akademik Bakis*, 2010. 6. 27–44.

²² Dayıoğlu, Ali: 1989–2010 döneminde Bulgaristan'la ve müslüman-Türk Azınlıkla ilgili gelişmeler. 89 *Göçü. Bulgaristan'da 1984–89 Azınlık politikaları ve Türkiye'nin zorunlu göç*. Balkar & Balmed: Isztambul, 2012. 283–342.

Ez nem ment minden országban problémamentesen. A legnagyobb balkáni török közösséggel rendelkező Bulgária, ahol 1989 derekán még több százezer török kényszerült elhagyni otthonát, hiába engedélyezte a törökök visszatérését, az etnikai feszültségek megmaradtak. Ugyan néhány robbantást leszámítva nem zajlottak fegyveres összecsapások, rendszeresek voltak a tüntetések, s szinte népharag fogadta a törökök pártjának megalakulását. Annak ellenére, hogy a lakosság közel 10 százalékát a törökök tették ki, a bolgár vezetés komoly akadályokat gördített a török nyelv oktatása elé, ami 1991-ben a bolgár iskolák törökök általi bojkottjához és a nagyobb töröklakta településeken demonstrációkhoz vezetett.²³

Koszovóban 1999 után a nemzetközi közösség nyomására a csekély létszámú törökség viszont jelentős kiváltságokat kapott. Így például fix (2) parlamenti mandátummal rendelkezik, melyekhez megfelelő szavazatarány elérése esetén továbbiakat szerezhet. A parlamenti többség biztosítására ráadásul az albán pártok rendszeresen bevonják a kormánykoalícióba a legjelentősebb török pártot, melynek elnöke, Mahir Yağcılar jelenleg a közigazgatási miniszter posztját tölti be. Ennek ellenére sok török úgy véli (helyszíni interjú, Pristina, 2013. július), hogy Koszovó függetlensége igenis negatívan befolyásolta a kisebbség sorsát, mivel a nemzetközi egyezményeket a koszovói vezetés nem megfelelően tartja be, s a csoport asszimilációjára törekszik.

A Közel-Keleten, ahol sokáig diktatúrák lehetetlenítették el a törökök önszerveződését, 1990 után változások következtek be. Ennek elsősorban Irakban lehetünk tanúi, ahol a második és a harmadik Öbölháború révén az északi, kurd többségű tartományok megindultak az önállósodás útján, miközben megbukott a Szaddam-rezsim, s nyugati támogatással megindult a demokratikus állam alapjainak lerakása. Ugyan Irak nem tekinthető stabil államnak, azonban lehetővé vált a török kisebbségi pártok létrehozása, akik parlamenti helyet tudtak szerezni a választásokon. Iraki Kurdisztánban, amely saját törvényhozással és kormánnyal rendelkezik, a parlamentben öt mandátumot bocsátottak a 11 kisebbségi hely közül a törökség (türkmének) rendelkezésére.

²³ Dayıođlu, Ali: *Toplama Kampandan Meclisè*. İletişim yayınları: İstambul 2005.

2. táblázat. A legfontosabb török kisebbségi pártok és parlamenti jelenlétük

Ország	Kedvezményes érdekképviselet	Legfontosabb párt	Parlamenti képviselet (mandátum) (2013)
Románia	VAN	Romániai Törökök Demokratikus Szövetsége	1
Koszovó	VAN	Koszovói Török Demokrata Párt	2
Macedónia	NINCS	Törökök Demokratikus Pártja	1
Görögország	NINCS	NINCS	Más pártokban
Bulgária	NINCS	Mozgalom a Jogokért és Szabadságért	34
Irak	NINCS	Iraki Türkmen Front	10
Iraki Kurd- isztán	VAN	Türkmen Fejlődés Lista	5
Szíria	NINCS	?	?

Elmondható tehát, hogy a legtöbb török kisebbséggel rendelkező államban a demokratizálódás a török pártok létrehozását, illetve ezeknek – különösen akkor, ha szórványról beszélünk – hatalomba történő kooptálását hozta. Hogy ezek az államok a nemzetközi (kisebbségi) jogi normákat mennyire tartják be, már eltérő és vitatható. Ennek ellenére Ankara számára a legtöbb esetben lehetővé vált egy aktív támogatáspolitikát megvalósítása, amelyre az ellenséges diktatúrák idején lehetőség sem volt.

A kényszerkisebbségek helyzetét elemezve fontos tisztázni, hogy Törökország az 1990-es utáni években óvatosan kezelte a kisebbségi kérdést, s igyekezett a status quo fenntartására törekedni. Ráadásul Ankarának 1984 után egyre komolyabb gondot okoztak a kurd elszakadási

törekvések és a PKK tevékenysége is. Törökország már csak a saját kisebbségpolitikája miatt is korlátozott hitelességgel rendelkezett például a bulgáriai törökök jogainak hangsúlyozásakor.²⁴ Az 1982-es, még a hidegháború idején elfogadott Alkotmány nem is tesz említést a török kisebbségekről, pusztán a török diaszpóráért szóló felelősségvállalásáról szerepeltet egy cikket (62. cikk), amit azóta sem módosítottak, illetve egészítettek ki. A kedvezményes állampolgárság megadása – szemben sok közép-európai állam az elmúlt húsz év folyamán megvalósított gyakorlatával – nem merült fel a török kisebbségek esetében. Az állampolgársági törvényt érintő módosítás, a kettős állampolgárság engedélyezése szintén a diaszpórára célozta meg.²⁵

A támogatáspolitikai gyakorlati eszközeinek bemutatása előtt fontos rámutatni arra a körülményre, hogy az általunk vizsgált kisebbségi csoportok jellemzően Törökországgal szomszédos államokban élnek. Ezek az államok az utóbbi két évtizedben kevés kivételtől eltekintve legalább egy háborús konfliktust megéltek, némelyiket pedig jelenleg is kül- és belpolitikai bizonytalanság sújtja.²⁶ Törökország ezzel szemben a béke viszonylagos szigeteken gazdasági teljesítőképességben ezen országok fölé került. Hatalmi pozícióit ráadásul NATO-tagsága, és jelentős hadereje is növeli. Ebből kifolyólag a török alkupozíciók alapvetően jónak mondhatók, különösen a nemzetközi támogatást kereső kisállamok számára. Ez az oka többek között annak, hogy Koszovóban az egyik miniszter mindig török, illetve a két ország közötti kapcsolatban jelentős szerepet játszik a prizreni születésű Edita Tahiri, aki albán létére kíválon beszél törökül.

Törökország presztízse ráadásul a török identitás megerősítésében is kulcsszerepet játszik: a feltörekvő gazdasági hatalom nyelvét egyre többen tanulják, ami a török kisebbség megítélésében is pozitív válto-

²⁴ Engström, Jenny: *Democratisation and the Prevention of violent Conflict*. Ahsgate: Burlington, 2009.

²⁵ Kadirbeyoğlu, Zeynep: *Report on Turkey*. EUDO Citizenship Observatory: 2010. Letöltés helye: <http://eudo-citizenship.eu/docs/CountryReports/Turkey.pdf>, letöltés ideje: 2014.01.17.

²⁶ Lásd a görög-macedón névvitát, a koszovói háborút, iraki vagy a szíriai konfliktust stb.

zást jelent (helyszíni interjú Prizren, Pristina, 2013 nyara). Ez különösen igaz azokra a már említett, külpolitikailag elszigetelt balkáni országokra, amelyeknek fontos a nemzetközi támogatás. A jó kapcsolatokat Ankara igyekszik tudatosan, intézményekkel megerősíteni.

A török jelenlét nemcsak az oktatáson, fejlesztési segítyezésen keresztül erősödött meg az utóbbi két évtizedben, hanem a török katonák nemzetközi missziókban való részvételén keresztül is. A NATO KFOR misszió keretében Koszovóban a török csapatok az ország délnyugati részébe kerültek, ahol a török kisebbség is él. Az oszmán identitását őrző Prizrenben ez jelentős szerepet játszott a török nyelv és kultúra státuszának felértékelődésében, amit különböző programokkal, így például az albánok és bosnyákok által látogatott, a Ramadan idején iftar-sátrak felállításával értek el (helyszíni interjú, Prizren, 2103 nyara). A török katonák pedig nemcsak a többséggel, de a török kisebbséggel is kapcsolatba léptek: Libanonban, ahol az ottani ENSZ missziójában képviselik magukat, a török katonaság több esetben nyújtott technikai segítséget a török (türkmén) lakosságnak.

A kisebbségek számára a török támogatás az elmúlt két évtizedben több szinten jelentkezett. Ankara mindenekelőtt támogatta a török kisebbségek pártba szereződését. A bulgáriai Mozgalom a Jogokért és Szabadságért (*Hak ve Özgürlükler Hareketi, HÖH*) török párt alakulása körüli viták idején az 1991-es választások előtt Mesut Yılmaz török miniszterelnök levélben figyelmeztette bolgár partnerét, Dimitar Popovot, hogy a HÖH választási részvételének akadályozása súlyosan érintené a török-bolgár kapcsolatokat.²⁷

A török kormány szintén anyagi és politikai támogatásban részesítette a második Öbölháború után az iraki türkmének politikai szerveződését, így jött létre az Iraki Türkmén Front (*Irak Türkmenleri Cephesi, ITC*), amely jelenleg is stratégiai partnernek számít Ankara számára. A politikai szerveződés legfrissebb példáját szintén a Közel-Keleten, méghozzá Szíriában látjuk, ahol a türkmén kisebbség kiveszi a részét a fegyveres konfliktusból, azonban politikai szervezetei Ankara támo-

²⁷ Engelbrekt, Kjell: Movement for Rights and Freedoms to Compete in elections. Report on Eastern Europe 1994. 2 (22). 5–8.

gatását élvezik, s azoknak Törökország ad otthont. A pártok azonban nemcsak erkölcsi és politikai támogatást, hanem pénzügyi juttatásokat is kapnak Törökországtól, noha erről adatokat nem szolgáltatnak.

Ankara jelentős szerepet játszik a különböző szíriai türkmén szervezetek létrehozásában is. Eddig két jelentősebb politikai mozgalom alakult Törökországban: a Szíriai Türkmén Blokk (*Suriye Türkmen Kitlesi*), illetve a Szíriai Demokratikus Türkmén Mozgalom (*Suriye Demokratik Türkmen Hareketi*). Ezek, illetve más szíriai türkmén szervezetek összefogására jött létre 2012 végén a Szíria Türkmének Gyűlése, amelynek megnyitóján a török miniszterelnök és külügyminiszter is támogatásáról biztosította a közösséget.²⁸

A török pártok számára további jelentős segítséget jelent az ún. választási turizmus intézménye. Ennek lényege, hogy a Törökországban élő bolgár-török, koszovói-török stb. kettős állampolgárok közül sokan választások idején szervezett utak keretében hazautaznak, hogy az adott török pártra adják voksukat, vagy pedig a helyben felállított urnához mennek. Ez az utóbbi évtizedben kialakuló rendszer különösen a bulgáriai Mozgalom a Jogokért és Szabadságért esetében játszik fontos szerepet. A párt minden alkalommal több tízezer szavazatot kap csak a Törökországban felállított szavazóhelyiségekben, s ehhez még további több ezres „turista” voksát is hozzáadhatjuk, akik viszont Bulgáriában adják le szavazatukat. Ezt a folyamatot Ankara közvetve támogatja. A bulgáriai törökök által lakott városok, negyedek (Bursza, Izmir, Isztambul bizonyos kerületei stb.) polgármesterei sokszor a bulgáriai török szervezetek segítségével jutnak hatalomra, így azok számíthatnak a támogatásukra. Ez a támogatás nemcsak a közösségi élet felpozítdításában, de ilyen esetekben a buszjáratok finanszírozásában is testet ölthet.²⁹

Ez a választói támogatás a kisebbségi török pártok, a törökországi kisebbségi szervezetek és a helyi politikai vezetés kölcsönösen gyümöl-

²⁸ Orhan, Oytun: *Suriye Türkmenleri: Siyasal Hareketler ve Askeri Yapılanma Ortadoğu Analiz* 2013. 5(51) 95–105.

²⁹ Özgür-Baklaçioğlu, Nurcan: *Dual Citizenship, Extraterritorial Elections and National Policies: Turkish Dual Citizens in the Bulgarian-Turkish Political Sphere*. Ieda, Osamu (ed.): *Beyond Sovereignty: From Status Law to Transnational Citizenship?* Hokkaido University Slavic Research Center, Sapporo, 2006. 319–358.

csöző együttműködését jelenti. A jelenség nemcsak a bulgáriai törökök esetében létezik, azonban a koszovói, macedóniai törökség csekély száma miatt, ez itt csak egy-két ezer, de inkább kevesebb választót jelent. A közel-keleti türkmén csoportok esetében sem számottevő a választási turizmus, amit egyrészt a pusztán pár tízezres törökországi jelenlétük, illetve szervezettségük alacsony foka magyaráz.³⁰

A politikai segítségen kívül Ankara kulturális szinten is támogatta a kisebbségeket, azonban ez sok esetben ad hoc jelleggel történt egy átgondolt stratégia megalkotása nélkül. Ezt jól példázza a bulgáriai törökök esete, akik az 1990-es évek elején, amikor lehetővé vált számukra a török nyelv oktatása az iskolákban, jelentős tankönyvhiánnyal szembesültek. Ezt Törökország egyszeri, jelentős mennyiségű tankönyvsegéllyel enyhítette, azonban a következő években nem érkezett utánpótlás, így a 2000-es évekre újra megjelent a tankönyvhiány. A török tanárok alacsony száma és a török nyelvű oktatás korlátozottsága miatt Törökország ösztöndíjakban részesítette a balkáni törökséget,³¹ azonban ezen a téren is inkább az utóbbi években láthatunk növekedést – s ez sem kifejezetten a kisebbségi török csoportokat célozza.

Ezen a téren a 2010-ben létrehozott Külhoni Törökök és Rokon Népek Elnöksége (*Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı*, YDTB) nevet viselő, a Miniszterelnökség alá rendelt szerv hozott változást. A főleg a diaszpóra támogatására létrehozott szervezet oktatási programokat indított diákok törökországi továbbtanulásának elősegítésére, illetve többek között a balkáni és közel-keleti törökök kulturális életének támogatására. A pár éve létező szervezet több lépést tett egy közös török-török fórum kialakítására, amely rendszeres találkozási lehetőséget ad nemcsak a diaszpóra, de a török kisebbség képviselői számára is.

A török közösségek anyagi támogatásának másik sikeres eszköze a Török Együttműködési és Segélyezési Ügynökség (*Türk İşbirliği ve Kal-*

³⁰ Daniş, Didem – Bayraktar, Damla *Away from Iraq: Post 2003 Iraqi Migration to Neighboring Countries and to Turkey*. ORSAM: 2010.

³¹ Mutlu, Emel – Kavanoz, Suzan: *Mother Tongue Education of Turkish Minority in Bulgaria* *The Journal of International Social Research* 2010. 3 (14). 365–384.

kinma Idaresi Ajansi, TIKA). A szervezetet 1992-ben hozták létre, akkor még elsősorban a függetlenné vált közép-ázsiai török köztársaságok támogatására. Az elmúlt két évtizedben azonban jelentősen bővült mind a célszágok száma, mind a költségvetése. Az ügynökség igen aktív a Balkánon és a Közel-Keleten is, ahol többek között a török csoportokat is támogatja.

Ennek a támogatásnak a pontos méretéről nem áll rendelkezésre adat, azonban a terepmunka és a helyszíni interjúk alapján látható, hogy a Balkánon a török közösségeknél jelentős infrastrukturális projektek valósultak meg. A mintegy 6 ezer főnek otthont adó koszovói településen, Mamuşában a TIKA támogatásával épült többek között a kórház, az általános és középiskola, a polgármesteri hivatal, illetve ennek keretében renoválták a mecsetet. A macedóniai Centar Zupában – az egyik török többségű település – a TIKA finanszírozta a település csatornázását. Libanonban, az arab települések között sokszor zárványt alkotó türkmén falvakat látták el vízvezetékrendszerrel.³² Bulgáriában, amely uniós tag-sága óta fejlett országnak számít, s elvben a szervezet emiatt nem való-síthatna meg fejlesztő projekteket, testvérvárosi kapcsolatokon keresztül hajt végre mecsetfelújításokat és egyéb infrastrukturális projekteket.

Ezek a beruházások jelentős szerepet játszanak az adott kisebbsé-gi közösség és Törökország kapcsolatának megerősítésében, különösen azokon a helyeken, ahol türkmének élnek, akik közül egyre többen te-kintenek Törökországra anyaállamként. Ezt a folyamatot az oktatás is megerősíti, hiszen több helyen nemcsak iskolát építtetett a szervezet, hanem megindította a török nyelvoktatást is, amely – különösen a di-aszpóra-kisebbségek esetében – lassíthatja az asszimilációt. A törökor-szági továbbtanulás szintén ezt a folyamatot kívánja erősíteni. Szintén ezen a mezgyén haladva a TIKA támogatásban részesíti a különböző kulturális, hagyományörző szervezeteket is (helyszíni interjú, Szkopje, 2013 nyara). Koszovóban, Macedóniában több helyi hírportált/újsá-

³² Orhan, Oytun: The forgotten Turks: Turkmens of Lebanon (Report 11.) OR-SAM: 2010. Letöltés helye. http://www.orsam.org.tr/en/enUploads/Article/Files/2010112_2010110_sayi11_eng_web2.pdf; letöltés ideje: 2014.02.27.

got támogat a szervezet (helyszíni interjú, Prizren, 2013 nyara; Ankara, 2012 nyara).

Szintén fontos szerepet tölt be a török közösségek hitéletének támogatásában a *Diyanet İşleri Başkanlığı*, vagy közismertebb nevén a Diyanet, amely voltaképp egy vallásügyi minisztériumként működő szerv. Az intézmény igen jelentős költségvetése révén nemcsak a törökországi mecsetekért felelős, de az európai diaszpórában élő törökség mecseteinek is jelentős részét fenntartja különböző szervezetein keresztül. A kisebbségi török közösségek esetében ez a támogatás nem ennyire szervezett, esetükben főleg az imámképzésben (törökországi ösztöndíjak adásával), illetve néha imámok küldésében ölt testet. Egyes törökországi városok, negyedek, ahol jelentős balkáni bevándorló közösségek élnek, alkalmanként külön utakat szerveznek a Balkánra, elsősorban olyan helyekre, ahol a megfelelő ellátás híján nem lehetséges például a körülmetélés végrehajtása, így ezt sokszor a törökországi vallási vezetés támogatásával teszik.

A török kisebbségek által lakott országokban a 2007-től kezdődően kiépített török kulturális intézetek hálózata (*Yunus Emre Enstitüsü*) szintén támogatja a török kisebbséget. Az intézmények profilja alapvetően a török kultúra megismertetése a többségi társadalommal, azonban a helyi törökök kulturális programjait is támogatják (helyszíni interjú, Pristina, 2013 nyara).

Konklúzió

Törökország az utóbbi közel száz év folyamán a nemzetközi környezet-től és saját mozgásterétől függően igyekezett támogatni a kisebbségben lévő török csoportokat. Ez a két világháború között jószerivel a kivonulást, hazatelepedés elősegítését jelentett. A hidegháború idején hasonló tendenciákat látunk, amikor sok esetben Törökország áttelepedési egyezményekkel „hozta haza” a Balkánon kisebbségben élő törököket. Viszont, ha arra a nemzetközi környezet lehetőség adott, Ankara a

fegyveres konfliktustól sem riadt vissza annak érdekében, hogy beavatkozzon a kisebbség védelmében.

Noha Törökország akár súlyos államközi problémákat is felvállalt, 1990 után nem tűzte napirendre a török kisebbségek állampolgári jogokkal történő felruházását, a kettős állampolgárság kérdését. Ezzel egyetemben hosszú ideig nem épült ki átfogó intézményrendszer a kisebbségek támogatására, s napjainkban is különböző intézmények egymástól független munkáját figyelhetjük meg inkább, mint egy átgondolt, nemzetstratégia mentén kialakított támogatáspolitikát. Ezen politika legfontosabb része a pártokkal fenntartott kapcsolatokon túlmenően a fejlesztési segélyezés, amely jelentős szerepet játszik az elmaradott török települések modernizációjában, illetve identitásának megerősítésében az oktatási és kulturális programok által.